„Na člověka najíždíme další čtvrtletí“

Volný čas v českých zemích v letech 1948–1956¹

Martin Franc – Jiří Knapík

Volný čas v „budovatelské epoše“

Poválečná evropská společnost bývá charakterizována občas také jako společnost volného času. Tento pojem odráží skutečnost, že po překonání akutních hospodářských problémů souvisejících s odstraňováním následků druhé světové války celkové zvýšení životní úrovně vedlo v řadě zemí k rychlému zvýšení objemu volného času, s nímž průměrní občané disponovali, a zároveň se silně rozšířil sortiment možností jeho trávení. Zdá se však, že Československo stejně jako jiné evropské státy východního bloku tento proces zasáhl až s určitým zpožděním. Navíc zdejší režimy se mnohem intenzivněji snažily zasahovat do volby způsobů trávení času mimo pracoviště a modelovat tak nový typ člověka v odlišných společenských podmínkách. V souladu se silně akcentovanými výchovnými prvky kulturní politiky měli lidé vyplnit rovněž dobu osobního volna kulturním způsobem.² Konkrétní

1 Citát užitý v názvu studie pochází z filmové komedie *Hudba z Marsu* režisérů Jana Kádára a Elmara Klose, natočené v roce 1955. Těmito slovy odpověděl předseda závodní rady nábytkářské firmy Mars na dotaz resortního ministra, jak závodní rada pečuje na pracovišti „o člověka“. (Informace o filmu viz *Český hraný film / Czech Feature Film*, sv. 3: 1945–1960. Praha, Národní filmový archiv 2001, s. 98 n. Film je dostupný i na DVD vydaném v roce 2008.)

2 Tento požadavek se výrazně prosazoval i v dalších zemích sovětského bloku (srv. např. KÜHN, Cornelia: *Grenzen der Unterhaltung: Zur „Hebung der Kulturniveaus“ in den 1950er Jahren*. In: HÄUßER, Ulrike – MERKEL, Marcus (ed.): *Vergnügen in der DDR*. Berlin, Panama-Verlag 2009, s. 253–270. Autorka zde připomíná význam recepce lidového umění v NDR pro tuto

naplňování toto požadavku bylo ovšem závislé na mnoha okolnostech; mezi ně přirozeně náležely poměrně jasné, i když v čase proměnlivé, představy o nových kulturních nárocích a možnostech. Ty se obecně označovaly jako „pokrokové“ a zbažené nejružnějších „měšťáckých“ vlivů a dekadence, jimiž byla údajně zatížena a poznamenána kapitalistická společnost. Zároveň ovšem příliš radikální tendence k odstranění „měšťáckých“ zvyklostí mohly být – a v mnoha případech, zejména od poloviny padesátých let, také byly – „demaskovány“ jako pouhý povrchní a ve své podstatě rovněž měšťácký radikalismus.³ To se týkalo například vztahu ke kultuře chování a odivání na společenských akcích.

V prvních poválečných letech se tyto trendy ještě neprosazovaly s takovou přímocí jako v následujícím období. Odvrácenou stránkou osvobozené republiky se stal neutěšený stav národního hospodářství a problematická sociální situace řady regionů. Stát proto přirozeně kladl větší důraz na obnovu ekonomiky a rychlé dosažení předválečných standardů. Nelze přitom přehlédnout, že v bezprostředně poválečném období se v mnoha odvětvích hospodářská situace nevyvíjela příliš příznivě. Velký problém představovalo vysídlení velké německé menšiny a s tím spojená destabilizace v mnoha regionech. Není možné pominout ani potíže způsobené náhlou změnou vlastnických struktur mnohých podniků a následky zesíleného politického soupeření.

Jestliže mimopracovní dobu občanů poznamenávaly přirozené existenční starosti a problémy, přesto je třeba zmínit, že jedním z charakteristických znaků přechodu k mírovému stavu v květnu 1945 byla obnova večerního a nočního života. Svolávaly se nejen veřejné schůze, ale především se konala večerní divadelní a filmová představení, pořádaly se koncerty. Otevřely se i noční podniky, sloužící především příslušníkům hospodářské elity (včetně elit ze „šedé ekonomiky“). I v české a slovenské společnosti se projevovala snaha odreagovat se po tíživém období války pomocí uvolněné zábavy. I tuto stránku běžného života však komplikovala tehdejší sociální situace; měnová reforma na podzim 1945 se odrazila v „návštěvnícké

otázku, což lze vztáhnout i na poměry v Československu, stejně jako postřeh, že poválečný režim nenavazoval ani tak na tradice komunistického radikalismu jako spíše na představy sociálnědemokratické kulturní osvěty.

3 Dobová sociologie problematice volného času v českých zemích nevěnovala prakticky žádnou pozornost, což souviselo i s jejím hlubokým útlumem v první polovině 50. let. V rámci východního bloku na sovětské výzkumy Stanislava G. Strumilina z první poloviny 20. let navázal až v roce 1958 ekonom German A. Pruděnskij z Ústavu ekonomiky a organizace průmyslového závodu Sibiřského oddělení Akademie věd SSSR. I výzkum volného času v Československu zpočátku hodně ovlivnili ekonomové, jako např. Antonín Červinka. Rozkvět sociologie volného času v českém prostředí nastal až v druhé polovině 60. let, kdy své zásadní práce k této problematice vedle již zmíněného Červinky publikovala např. Blanka Filipcová, Milada Švigová nebo Radoslav Selucký. Velký ohlas v Československu měly práce francouzského sociologa Joffra Dumazediera. Naopak silné kritice byla vystavena díla dalších západních „klasiků“ této problematiky, jako např. Davida Riesmana, Georgese Friedmanna nebo Helmuta Schelského.

krizi“, která tvrdě dopadla především na divadelní scény. Naopak kina zaznamenávala až do roku 1949 značný a trvalý růst návštěvnosti.⁴ Již před rokem 1948 se prosazovaly různé prvky organizace kolektivního trávení volného času, zejména u pracujících a mládeže. Více či méně vědomě tak byly recipovány některé instituce a postupy z doby okupace. Výrazně se to projevovalo zejména u odborů, jejichž význam pro organizování volnočasových aktivit oproti meziválečné situaci mohutně vzrostl. Přejímány byly i struktury Veřejné osvětové služby nebo řada prvků spojených s Kuratoriem pro výchovu mládeže, přestože aktivisté obou institucí byli v poválečném období odsuzováni za svou pronaacistickou orientaci.

I když Československo v době svého vzniku patřilo mezi první státy světa, které zavedly osmihodinový pracovní den, k dalšímu zkracování pracovní doby po druhé světové válce až do roku 1956 nedošlo.⁵ Nadále tedy zůstávala týdenní pracovní doba v rozsahu osmačtyřicet hodin. I když se zdůrazňovalo právo občanů na odpočinek,

Oficiálním ideálem, s nímž vstupovala československá společnost do poúnorové éry, byl uvědomělý obětavý komunista, který před osobními zájmy dává přednost potřebám kolektivu a ve svém volném čase zvyšuje své politické vzdělání, aby mohl o to lépe plnit pracovní úkoly (reprodukce plakátu Jana Bruknera a Vítězslava Tučného je převzata z publikace *Moc obrazů, obrazy moci: Politický plakát a propaganda / Power of Images, Images of Power: Political Poster and Propaganda*, Praha, Galerie U Křižovníků 2005)

4 JUST, Vladimír a kol.: *Divadlo v totalitním systému: Příběh českého divadla (1945–1989) nejen v datech a souvislostech*. Praha, Academia 2010, s. 41; PIŠTORA, Ladislav: Filmoví návštěvníci a kina na území České republiky. In: *Illuminace*, roč. 9, č. 2 (1997), s. 63–65.

5 K problematice pracovní doby, svátečních dnů a dovolené srv. RÁKOSNÍK, Jakub: *Sovětská sociální státu: Lidově demokratický režim a sociální práva občanů v Československu 1945–1960*. Praha, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy 2010, s. 232–239.

které bylo v roce 1948 zakotveno i v Ústavě 9. května, v praxi převládla obava z dopadů zkracování pracovní doby na výkonnost a konkurenceschopnost ekonomiky. V poúnorovém období zůstávalo v kalendáři ještě deset státních svátků, na základě zákona z roku 1951 však byl zachován pouze jediný – „den osvobození Československa Rudou armádou“, tedy 9. květen. Do práce se ovšem nechodilo ještě v šesti dalších dnech pracovního klidu. Základní výměra dovolené činila v padesátých letech dva týdny, zvýhodnění však byli mladiství, horníci a také lidé, kteří v jednom podniku pracovali delší dobu. Naopak postupně se v padesátých letech odbourávala různá privilegia, jimž se těšili například dřívější státní zaměstnanci a podobně.

Přirozený akcent na důležitost budovatelské práce, se kterým se setkáváme především v druhé polovině čtyřicátých let prakticky ve všech evropských zemích zasažených světovým válečným konfliktem, nabral v Československu na „obrátkách“ na konci dekády, a zejména na počátku let padesátých. Cílem už nebyla obnova dřívějšího stavu, ale vybudování nové společnosti a zároveň příprava na rozhodující novou světovou válku. Jedním z určujících rysů komunistické propagandy se stal neustálý důraz na étos práce pro společnost. Tomu odpovídaly četné kampaně a hesla. Zmiňme třeba heslo „Republice více práce, to je naše agitace“, s nímž komunisté šli již do voleb v roce 1946, údernické hnutí nebo pověstné stavby mládeže. Opěvování byli hrdinové, kteří dávají přednost svému zaměstnání před soukromým životem a jsou ochotni „práci pro společnost“ věnovat i veškerý čas (tento námět zpracovávaly různé dobové umělecké žánry, uvedme například filmovou komedii *Stalo se v máji*). Je samozřejmé, že dlouhá pracovní doba přlíš nepřála kultivovaným a složitějším formám odpočinku.⁶ Obecně se navíc dá říci, že adorování práce jako vrcholné formy seberealizace člověka vedlo k určité distanci vůči volnému času jako takovému – narozdíl od pozdějších dob v padesátých letech nebylo zvětšování jeho rozsahu jedním z nejdůležitějších požadavků a symptomů růstu životní úrovně, a dokonce se objevovala určitá tendence chápat jeho existenci jako nutné zlo, výhradně jako čas, v němž se prostřednictvím relaxace zajišťuje žádoucí zvyšování výkonu.⁷ Objem volného času u mnohých lidí, zejména u členů komunistické strany, výrazně snižovala i víceméně povinná veřejná angažovanost.

6 Mimo normální pracovní dobu se musela většina pracujících zúčastňovat různých povinně „dobrovolných“ pracovních brigád (v dolech, v zemědělství apod., případně různých „slavnostních“ nedělních směn v jejich závodech). Často se jednalo o fyzicky velmi vyčerpávající aktivity (jak je patrné např. ve filmové komedii *Racek má zpoždění* z roku 1950 – srv. *Český hraný film*, sv. 3, s. 266 n. – viz pozn. 1). V atmosféře ekonomické nivelizace se také jevila jako atraktivní způsob vydělávání peněz práce přesčas, často bez ohledu na její skutečnou potřebu. V nepřetržitých provozech (podle zprávy z roku 1956) pracovali lidé někdy i 56 hodin týdně, což znamená osm hodin denně bez dne volna.

7 Jako příklad můžeme uvést montéra Maška z komedie *Dovolená s Andělem*, který vlastně není schopen odpočívat a musí neustále pracovat.

Ta si vyžadovala účast na řadě různých schůzí, shromáždění a politických školení.⁸ V mnoha případech zcela pohlcovala veškerý osobní čas jednotlivců a způsobovala jim v každodenním životě závažné problémy.

I změny v organizaci hospodářství ovlivňovaly výrazným způsobem množství volného času, s nímž lidé disponovali. Zejména v některých prudce se rozvíjejících regionech značná část pracujících byla nucena dojíždět, často i mnoho hodin denně.⁹ Osoby převedené z práce v administrativě a ve službách do těžkého a těžebního průmyslu často zápolily s velkým fyzickým vyčerpáním, které značně limitovalo jejich způsoby trávení volného času. Dramaticky se vyvíjela situace mnoha žen, které musely nastoupit do pracovního procesu. Přes původní sliby, že dosavadní objem práce žen v domácnosti bude zásadně redukován díky rozvoji veřejných služeb, využití „výdobytků“ soudobé techniky a technologie (polotovary) a zásluhou převzetí péče o děti veřejnými zařízeními, naprostá většina žen už vzhledem k rodinným rozpočtům musela počítat se systémem „dvojí směny“, kdy ji po zaměstnání ještě čekal velký objem povinností spojených s chodem domácnosti a péčí o děti. Zúžení maloobchodní sítě a z něj vyplývající problémy při nakupování situaci dále zhoršovaly.¹⁰ Značná část mužů se do péče o domácnost a děti zapojovala ve shodě s dosavadním kulturním modelem jen velmi omezeně (mnozí muži navíc byli vytížení vykonáváním veřejných funkcí). I proto se prohlubovala zřetelná genderová nevyváženost v objemu disponibilního volného času, která se poté udržovala v prakticky nezměněné podobě řadu let i desetiletí.¹¹ Ve velmi obtížné situaci se ocitali také kovozezemědělci, kteří všechen svůj volný čas museli věnovat udržení vlastního hos-

8 Specifickou formu zcela zpolitizovaného trávení volného času představovaly aktivity spojené s uměleckou agitací, především mládeže. Jednalo se obvykle o různé pěvecké, taneční či recitační soubory. Vystoupení a zkoušky těchto souborů u mnoha mladých lidí pohlcovaly zbytek volného času. Dobový pohled na tyto soubory a jejich činnost reprezentuje zejména proslulý hudební film *Zítřka se bude tančit všude* režiséra Vladimíra Vlčka z roku 1952 (srv. *Český hraný film*, sv. 3, s. 375 n. – viz pozn. 1).

9 Nejednalo se samozřejmě o nějaké české specifikum; s podobnými problémy se setkávali badatelé třeba i v sousední NDR, zejména u zaměstnanců mohutných chemických závodů v Halle a Lipsku (srv. např. NEUMEISTER, Klaus: *Keine Zeit mehr für die Freizeit? Eine medizinische Betrachtung über Arbeit, Freizeit und Erholung*. Berlin, Volk und Gesundheit 1966, s. 17 a 24).

10 Značné ulehčení v tomto směru měl přinést systém samoobsluh zaváděný od roku 1955. Nadále však zůstávala problémem řídká maloobchodní síť, zejména na nově budovaných sídlištích, kde zaostávala tzv. občanská výstavba.

11 Srv. materiál „Tendence volného času a jeho využívání“, který zpracoval v roce 1965 kolektiv autorů pod vedením Antonína Červinky pro jednání ideologické komise ÚV KSČ (*Národní archiv*, Praha (dále NA), fond (f.) 1525 (Ideologická komise ÚV KSČ 1958–1968, původní označení fondu 10/5), svazek (sv.) 17, archivní jednotka (arch. j.) 72, bod 1). S odvoláním na šetření Státního úřadu statistického z roku 1961 se v materiálu uvádí, že zatímco muži mají z celkové doby 16,1 procento volného času, na ženy připadá pouze 7,7 procent. Péči o domácnost muži věnovali pouze 9,8 procent času, zatímco ženy 35,5 procent. Lze přitom odhadnout, že situace žen v 50. letech nebyla nijak snazší. Sice menší procento z nich vykonávalo stále zaměstnání, zajišťování chodu domácnosti si však vyžadovalo patrně více času než později

podářství.¹² Na druhé straně se však alespoň do určité míry zvětšil rozsah volného času pro bývalé živnostníky, kteří byli zbaveni starostí o svůj podnik, pokud však nemuseli vykonávat jinou práci, k níž neměli dostatečné schopnosti nebo kvalifikaci. Zrovna tak se postupně rozšiřoval prostor volného času pro družstevní rolníky, i když stále mnozí věnovali jeho velkou část péči o záhumnkové hospodářství.

Zejména po roce 1948 zaznamenáváme rychle sílící preferenci kolektivních forem odpočinku a organizovaného využívání volného času, většinou vázaného nějakým způsobem na pracovní zařazení jedince. Péče o volný čas byla silně diferencována – mnohem větší možnosti byly nabízeny pracujícím v preferovaných odvětvích, v těžebním a těžkém průmyslu. Na druhé straně pozorujeme příklon k určité nivelizaci v rámci pracovní hierarchie – ředitel či jiný představitel managementu stejně jako řadový zaměstnanec měli trávit svůj volný čas obdobným způsobem. Idealizované představy komunistického režimu bylo možné uplatňovat zvláště na výběrové závodní rekreaci.¹³ Dále byla za tím účelem, zejména při podnicích, zřizována různá kulturní, případně i zdravotnická zařízení¹⁴ a byly vyvinuty organizační procedury sloužící k prosazování nových, podle tehdejší interpretace „vyšších forem“ odpočinku.¹⁵ Jednoznačná byla tendence vyvést trávení volného

(obtížnější nakupování a shánění potravin i dalšího zboží, prakticky nulová vybavenost domácností přístroji atd.), i když hygienické nároky byly v mnoha domácnostech na nižší úrovni než později. Navíc v přežívajícím soukromém sektoru musely manželky velmi často svým mužům vydatně pomáhat.

- 12 Podobně na tom byli lidé, kteří si stavěli svépomocí své příbytky – i jejich veškerý volný čas pohltily stavební práce. Stavění jako jeden z hlavních způsobů trávení volného času na vesnici se stalo důležitým faktorem zejména v následujících desetiletích.
- 13 Nivelizace samozřejmě měla své limity, přesto však byla v českém, resp. československém prostředí patrně úspěšnější než v tradičně více hierarchicky členěné polské společnosti, kde mezi rekreanty jednoznačně převažovaly nedělnické „kádry“ a propojování jednotlivých sociálních skupin naráželo na značné překážky (srv. SOWIŃSKI, Paweł: *Wakacje w Polsce Ludowej: Polityka władz i ruch turystyczny (1945–1989)*. Warszawa, Wydawnictwo Trio – Instytut Studiów Politycznych Polskiej Akademii Nauk 2005, s. 45–49). V českém prostředí nebyly kulturní rozdíly mezi dělníky a dalšími skupinami obyvatelstva tak propastné.
- 14 Klasickým příkladem zdravotnického zařízení pro státně organizované trávení volného času byla tzv. noční sanatoria, zřizovaná při některých velkých průmyslových podnicích. Sanatoria měla zajišťovat racionální rekonvalescenci pracovníků, aby byli schopni podávat maximální pracovní výkon a nebyli rušení nevyhovujícím domácím prostředím.
- 15 I v hierarchizaci forem trávení volného času se projevovalo dobové soustředění na pracovní výkon. Za nejvyšší formu se pokládalo sebevzdělávání a vůbec aktivity, které perspektivně zvyšovaly pracovní schopnosti. Naopak úplně na dno se propadly různé pasivní formy odpočinku a pouhé odreagování, které byly zpočátku považovány za přípustné pouze ve zdravotně nezbytném množství. Vztah k pasivním formám odpočinku však během 50. let začal procházet zřetelnou proměnou. Rozporně bylo hodnoceno poslouchání rozhlasu a později i sledování televize – jako součást sebevzdělávání byly uznávány různé naučné a vzdělávací pořady, naopak méně vítány byly zábavní programy (např. estrády), jejichž konzumace patřila spíše k pasivním způsobům trávení volného času.

času z prostředí rodiny a přesunout je do veřejného prostoru.¹⁶ To se projevovalo i v pojmání oslav různých tradičních svátků, když se kladl důraz na jejich společné trávení na lidových veselících¹⁷ a podobně. Jejich prostřednictvím se tak současně distribuovaly mnohé prvky marxisticko-leninské ideologie a státní propagandy. I zde silně působilo odvolávání na „sovětský vzor“.

Dosavadní kulturní stereotypy, spolková činnost a individuální trávení volného času, to vše bylo vnímáno jako „buržoazní přežitek“, či dokonce jako podezřelý znak negativního postoje k samotnému režimu.¹⁸ Velmi tvrdý úder směřoval proti kavárnám a nočním podnikům, vnímaným jako útočiště „bývalých lidí“, kteří se nechťejí zapojit do pilné budovatelské práce.¹⁹

Ještě negativněji bylo vnímáno „antikulturní“²⁰ trávení volného času. Do tohoto negativního komplexu patřilo například výtržnictví nebo alkoholismus, který představoval problém zejména na Slovensku, a z něj pramenící absentérství. Se značným podezřením pohlížela oficiální místa i na nonkonformní zábavy části mládeže, pro kterou se vžil název „páskové“. Tímto termínem se označovali mladí lidé, kteří obdivovali západní taneční hudbu (swing, boogie-woogie, později rock'n'roll) a obecně byli vnímáni jako nekritičtí přívrženci západního životního stylu, o němž

16 Vytrvale narušována byla i společná rodinná (vícegenerační) dovolená – zatímco dospělým, pokud dobře pracovali, byla určena výběrová odborová rekreace, děti putovaly na pionýrský tábor.

17 Vedle tzv. májových veselí se to týkalo také např. veselí Dědy Mráze. Je třeba zvážit, nakolik mohla ke kolektivnímu trávení Vánoc přispět i samotná figura Dědy Mráze, která se dala využít při kolektivním předávání dárků apod. Je však třeba zdůraznit, že různé kolektivní oslavy si lidé dokázali do určité míry přizpůsobit svým potřebám – vzájemně se bavili, vyprávěli si vtipy atd. Subjektivní prožívání různých oslav samozřejmě v archivních pramenech lze jen těžko vysledovat a dobová oficiální umělecká tvorba o něm také mnoho nevypovídá. Jsme tak odkázáni spíše na útržky rozmanitých vzpomínek přímých účastníků.

18 Například vznik spolku „Dobrovolný a svépomocný klub ovdovělých, svobodných a rozloučených žen a mužů – Sami mezi sebou“ v Místku byl ministerstvem vnitra v roce 1950 zamítnut s tím, že by jej mohlo být zneužito k soukromým výdělečným účelům a že „odporuje naprosto dnešnímu společenskému zřízení a nese všechny znaky buržoazních manýrů“. Ministerský referent žadatelům doporučil, aby „svoji přebytečnou energii věnovali raději některému pracovnímu úseku našeho pětiletého plánu“. (*Zemský archiv Opava*, f. Krajský národní výbor Ostrava, výměr ministerstva vnitra z 19.12.1950.)

19 Kritika nočních barů a kavárén jako míst, kde se soustřeďují „povaleči“ parazitující na práci produktivních vrstev (zejména dělníků), měla samozřejmě velmi hluboké kořeny stejně jako myšlenka řešit tento problém převýchovou za pomoci nucené manuální práce (podobné metody ztělesňovaly tehdy tábory nucených prací). Na druhé straně i perspektivní a nadaný člověk mohl upadnout do osidel flámování, z nichž mu bylo nutno pomoci. Komédie režiséra Miroslava Cikána *Pára nad hrncem* z roku 1950 vcelku konvenčně za vhodný prostředek považovala ženitbu (srv. *Český hraný film*, sv. 3, s. 199 n. – viz pozn. 1).

20 Jde o pozdější pojem, který používal v českém prostředí např. sociolog Radoslav Selucký. Objevoval se i v sovětské sociologické literatuře (srv. např. GRUŠIN, Boris A.: *Svobodnoje vremja: Aktualnyje problemy*. Moskva 1967).

však (přinejmenším podle dobové propagandy) měli jen velmi mlhavé představy.²¹ Subkultura navazující na dřívější „potápky“ byla obviňována nejenom jako „pátá kolona“ Západu, ale také z různých dalších nešvarů, jako fluktuantství nebo již zmiňovaného alkoholismu či absentérství. Od „páska“ byl už jenom krok k chuligánovi, který se dostával do přímého konfliktu se zákonem. Základním rysem „páskovství“ a chuligánství bylo organizování v neformálních seskupeních – partách, které byly vnímány jako semeniště kriminálního chování. Patrně nejznámější příklad představovali proslulí Vyšehradští jezdcí, souzení v roce 1953.²² Dobová propaganda problému dávala i „třídní“ rozměr a zejména „pásky“ spojovala s „bývalými lidmi“.

Hlavně v počátcích komunistického režimu organizované formy odpočinku provázal všudypřítomný povinný umělý optimismus a určitá sterilita, která vedla k postupnému otupování zájmu lidí a obecně k umrtvování lidové zábavy. Jasně patrná byla také téměř hysterická obava z průniku amerických a západoevropských vlivů, která se patrně nejvýrazněji projevovala v represi proti některým formám moderní taneční hudby.²³ V mnoha případech režim – s užitím jen drobných argumentačních posunů – navazoval na podobný přístup nacistických orgánů, což platilo zejména o některých skupinách mládeže zbožňujících jazzovou hudbu. Pozoruhodnou kontinuitu argumentace můžeme pozorovat také v oblasti četby, kterou zasáhly mohutné kampaně proti „literárnímu braku“ spojené s vyřazováním mnoha tisíc svazků z nabídky knihoven. Vedle politicky „závadných“ knih se přitom jednalo o čtenářsky velmi atraktivní dobrodružné příběhy (westerny či detektivní literaturu), venkovské romány či takzvanou červenou knihovnu.²⁴ Zejména pak distance od západních konzumních vlivů v mnoha ohledech přetrvávala mimořádně dlouho, hluboko do padesátých let či někdy i ještě déle.

Přestože první známky ústupu od silně ideologizovaného modelu trávení volného času pozorujeme už od roku 1952,²⁵ relativně nový přístup začal komunistický

21 K tomuto fenoménu srv. KRÁTKÝ, Radovan: *Pásek: Studie na živočišozpytném podkladě*. Praha, Mladá fronta 1954; srv. i BOUDNÝ, Jaroslav: Trafouš byl náš život aneb Jak se bavila mládež v padesátých letech. In: *Neviditelný pes*, 23.9.2006 (http://neviditelnypes.lidovky.cz/vzpominka-trafous-byl-nas-zivot-do1-/p_spolecnost.asp?c=A060922_184759_p_spolecnost_wag, staženo 2.6.2010). Zajímavý pohled na tehdejší subkulturu mladých lidí přináší v některých svých prózách spisovatel Josef Škvorecký.

22 Srv. ZEMAN, Jiří: Skutečný příběh Vyšehradských jezdců. In: *Reflex*, roč. 15, č. 19 (2004), s. 32–34.

23 Poněkud otevřenější vůči podnětům americké populární kultury byla od druhé poloviny 50. let polská společnost. Odtud také přicházela do českého prostředí řada podnětů v tomto směru.

24 K této problematice srv. JANÁČEK, Pavel: *Literární brak: Operace vyloučení, operace nahrazení, 1938–1951*. Brno, Host 2004; ŠÁMAL, Petr: *Soustružníci lidských duší: Lidové knihovny a jejich cenzura na počátku padesátých let 20. století (s edicí seznamů zakázaných knih)*. Praha, Academia 2009.

25 Viz KNAPÍK, Jiří: *V zajetí moci: Kulturní politika, její systém a aktéři 1948–1956*. Praha, Libri 2006, s. 158 n. a 231.

Jaroslav Miska u knihovny ve svém krásném a levném bytě, které OKD přiděluje svým úderníkům.

Horník Jaroslav Miska, jeden z nejproslulejších úderníků počátku padesátých let u nás, prochází svou knihovničku v bytě přiděleném Ostravsko-karvinskými doły (repro z časopisu Plníme plán, 1951, č. 1).

režim uplatňovat až po vyhlášení takzvaného nového kurzu na podzim 1953. Podstatu změn kromě obecných proklamací v prohlášení nově jmenované vlády symbolizovala v oblasti kultury a osvěty zejména kritika takzvaných sucharů z úst ministra kultury Václava Kopeckého.²⁶ Volný čas jedince také začal pozvolna získávat statut legitimní součásti socialistické skutečnosti, postupně se rozšiřoval prostor k seberealizaci a také barvitějším možnostem naplňování volného času. To vše se stávalo určitým prostředkem snah mocenské reprezentace o obnovu důvěry k socialistickému zřízení. Hlavním a přesvědčivým zdrojem tohoto obratu se však nemohly stát pouhé deklarace veřejných činitelů, ale až pomalu se zvyšující životní úroveň obyvatelstva, která koneckonců představovala programový cíl režimu od roku 1954. V této souvislosti můžeme hovořit o počátcích konzumního přístupu

²⁶ KOPECKÝ, Václav: K některým otázkám naší kultury. In: *Rudé právo* (13.12.1953), s. 3. Také viz NA, f. 1494 (Zasedání ÚV KSČ 1945–1962, původní označení fondu 01), sv. 23, arch. j. 35; též f. 1519 (Václav Kopecký, původní označení fondu 100/45), sv. 3, arch. j. 132.

k využívání volného času, spojeného také s určitou rehabilitací středních vrstev (pomaleji tyto impulzy vstřebávalo dělnictvo a venkov) a jejich pojetím kultivovaného trávení volného času.

Ve druhé polovině padesátých let můžeme již hovořit přímo o programovém rozšiřování volného času v závislosti na zkracování pracovní doby. Komunistické vedení v interních diskusích o charakteru kulturního života však zatím stále setrvalo u konzervativních postojů a preferovalo jeho kolektivní formy i aktivní přístup samotných pracujících v různých kulturních činnostech namísto pasivního trávení volného času a pouhého příjmu zábavy. Charakteristicky se na toto téma na jaře 1956 vyjádřil ministr školství Ladislav Štoll, podle něhož by pracující neměli být jen konzumenty, diváky či posluchači, ale měli by se sami aktivně podílet na rozvoji kulturního života svou účastí ve „hnutí“ lidové umělecké tvořivosti.²⁷

Formy trávení volného času

Pokud komunistický režim preferoval organizované trávení volného času, musel pro ně také přirozeně vytvořit vhodné podmínky. Již v předúnorovém období začaly přímo na pracovištích vznikat závodní kluby Revolučního odborového hnutí.²⁸ Jejich význam pro organizování volného času vzrostl zejména na počátku padesátých let, kdy absorbovaly obrovské množství místních zájmových spolků. Na pozadí budovatelského patosu se tehdy o závodních klubech, které působily v těsné blízkosti pracovišť, dokonce hovořilo jako o „druhých domovech“ pracujících, v nichž se kromě kulturního osvěžení po práci lze učit správným návykům socialistického soužití.²⁹ Vedle toho byly budovány v některých obcích také vzorové kulturní domy jako střediska místního kulturního a společenského života. Po roce 1948 byl tento záměr vzhledem k nedostatku financí na novostavby modifikován a funkci kulturních domů přebíraly zejména zrušené soukromé provozovny. O zvýšení tempa výstavby nových kulturních domů se komunistické vedení začalo zasazovat až v souvislosti s „novým kurzem“ po roce 1953. I zde se přitom snažilo ovlivňovat volný čas občanů, kteří měli ke zřízení kulturního střediska v obci přispívat své-

27 NA, f. 1494, sv. 47, arch. j. 50, zápis ze zasedání ÚV KSČ 20.4.1956.

28 Na vesnici, zejména v pozdějším období, měly vznikat kluby JZD nebo vesnické kluby.

29 Význam závodních klubů v osvětové a budovatelské práci. In: *Osvětová práce*, roč. 4, č. 32–33 (1949), s. 13. Obecně viz POKORNÝ, Jiří: Die Betriebsklubs in der Tschechoslowakei 1945–1968. In: BRENNER, Christiane – HEUMOS, Peter (ed.): *Sozialgeschichtliche Kommunismusforschung: Tschechoslowakei, Polen, Ungarn, DDR 1945–1968*. München, R. Oldenbourg 2005, s. 263–275. Již na počátku příspěvku zmiňovaná filmová komedie *Hudba z Marsu* kritizovala závodní kluby za přílišný akcent kladený na vzdělávání dělníků a malý zájem o organizaci oddechové relaxační činnosti. Recenzent *Rudého práva* Jiří Plachetka však obvinil tvůrce snímku z neznalosti reálné situace. Ve skutečnosti se podle něj závodní kluby naopak často koncentrovaly výhradně na zábavu, zatímco propagaci nových pracovních metod a vzdělávací kurzy zanedbávaly. (Srv. PLACHETKA, Jiří: *Hudba z Marsu*. In: *Rudé právo* (3.6.1955), s. 3.)

pomocnými akcemi (Akce Z).³⁰ Podobný vývoj zaznamenáváme také při zřizování a budování nových sportovišť (Akce T, vyhlášena v červnu 1953). Organizováním samotné zájmové činnosti v kulturních domech pak byly od roku 1950 pověřeny osvětové besedy jako základní střediska kulturní a osvětové činnosti v obcích. Náhradou za zrušené spolky komunistický režim zakládal nové, masové a centrálně řízené organizace, jež měly kulturní trávení volného času vhodně ovlivňovat (Československý svaz mládeže, Pionýrská organizace ČSM, Československý svaz žen, Svaz pro spolupráci s armádou, Československá společnost pro šíření politických a vědeckých znalostí, Československý svaz tělesné výchovy).

Požadavek kulturního trávení volného času zcela přirozeně naplňovaly návštěvy uměleckých představení, muzeí, galerií a kulturních akcí,³¹ ať již ve městech či na venkově, kde však bylo podobných příležitostí podstatně méně. Také z tohoto důvodu se komunistický režim snažil od roku 1948 výrazně rozvinout svou koncepci takzvané demokratizace kultury, jež se v tomto případě projevovala snahou o plánovité rozšiřování sítě kulturních zařízení (mimo jiné kinofikace a radiofikace), případně o jejich decentralizaci (divadelní síť). V souvislosti s proměnami kulturní politiky a pozvolným uvolňováním společenských poměrů v polovině padesátých let přitom pozorujeme důležitý posun ve vnímání funkce umění, konkrétně odklon od jeho přímočaře mobilizační a propagační role a postupné vyčleňování zábavního umění, které se mohlo prosazovat v masových komunikačních prostředcích (například populární hudba). Nepochybně se jednalo o určitý ústupek režimu, respektive o kompromis mezi jeho představami a tláhnutím většiny společnosti. Dobový pozorovatel tehdy v časopise *Květen* poznamenal, že rozštěpení zábavy a umění je jedním z typických rysů současné tvorby a mělo by být respektováno jako daný fakt. Podle jeho názoru se nyní jednalo o dvě odlišné kategorie, z nichž každá by měla být hodnocena svými vlastními měřítky, odpovídajícími jejich rozdílným úkolům.³² Do značné míry tabuizovány zůstávaly nadále akcenty spojované s americkou zábavní kulturou; západní trendy přicházely spíše v podobě impulzů z Francie a později i z Itálie, tedy ze zemí s rozvinutou komunistickou kulturní scénou.³³

Rozšířeným způsobem individuálního trávení volného byl ve sledovaném období poslech rozhlasu;³⁴ počet rozhlasových koncesionářů již od třicátých let rychle

30 Srv. STAŠEK, Jiří – STAŠKOVÁ, Hana: *Kulturní domy*. Praha, Státní nakladatelství technické literatury 1957.

31 Významnou roli hrály různé bombastické výstavy se silným ideologickým nábojem, jako např. expozice „30 let KSČ“ v roce 1951.

32 Blíže viz FRANC, Martin: *Lid chce zábavu: Konzumní kultura v českých zemích v druhé polovině padesátých let 20. století* (rukopis z roku 2005).

33 Srv. HAVELKA, Jiří: *Čs. filmové hospodářství 1951–1955*. Praha, Československý filmový ústav 1972, s. 296; TÝŽ: *Čs. filmové hospodářství 1956–1960*. Praha, Československý filmový ústav 1973, s. 188.

34 Velmi často se rozhlas poslouchal jako kulisa i při práci, ať již doma nebo v zaměstnání. K politické a veřejné roli rozhlasu nověji viz HOLOMEK, Ondřej: *Rozhlasový odbor ministerstva*

stoupal a v desetiletí po únoru 1948 se plynule navyšoval od dvou milionů jednoho sta tisíc po historické maximum dva miliony čtyři sta čtyřicet tisíc koncesionářů. V programu vysílání Československého rozhlasu můžeme pozorovat určité napětí mezi kulturně-vzdělávací složkou (zdůrazněnou ještě vysíláním vesnického a závodního rozhlasu), preferovanou mocenskými orgány, a zábavními pořady, jako byly například estrády nebo taneční hudba, jimž spíše dávali přednost samotní posluchači. Zejména mladí posluchači proto často vyhledávali zahraniční stanice, které nabízely dostatek moderní taneční hudby, jako byly stanice AFN Munich nebo Radio Luxembourg. Od poloviny padesátých let začalo ovlivňovat sféru kulturního trávení volného času vysílání televize, jež se ovšem jako nové médium masové komunikace i zábavy prosadila až o něco později. Na tomto místě nicméně vyzdvihneme alespoň propagaci kolektivního sledování televizních programů v klubových zařízeních, což nebylo motivováno pouze momentální nedostupností přijímače běžným rodinám,³⁵ ale i přirozeným vyústěním režimních představ o kolektivním trávení volného času. Narozdíl například od sousedního Polska i v počátcích televizního vysílání v Československu jednoznačně dominoval kulturně-výchovný akcent a zábava hrála spíše podružnou úlohu.

Zcela charakteristickým průvodním jevem snah o zlidovění kultury po únoru 1948 se staly organizované masové návštěvy uměleckých představení. O jejich zajištění dbala specializovaná organizace Umění lidu a poté v letech 1950 až 1952 Kulturní služba pracujícím, jejíž funkci převzaly pak na sebe přímo odborové orgány. V souvislosti s požadavkem kulturního trávení volného času nelze opomenout ani systematickou osvětovou přednáškovou činnost, která se od poloviny padesátých let zcela programově rozvíjela jako významná forma vzdělávání dospělých. Na tomto poli se od roku 1952 realizovala zejména Československá společnost pro šíření politických a vědeckých znalostí, navazující na dřívější působení lidových akademií. Kromě vysloveně ideologických cílů, modifikovaných potřebami režimu (ateistická propaganda, interpretace zejména moderních dějin), začala společnost, zvláště od druhé poloviny padesátých let, pod dojmem sovětských úspěchů klást důraz na popularizaci vědeckých poznatků, zejména v oblasti techniky a dobývání kosmu. Přednášky s touto tematikou se také těšily značnému zájmu občanů.³⁶

Organizovaná zábava zaznamenala po roce 1945, a zejména 1948 řadu formálních i obsahových změn. V souladu se snahou pojímat celou poúnorovou kulturní politiku jako součást „výchovy lidu“ byla na přelomu čtyřicátých a padesátých let

informací 1945–1953, s. 114 (rukopis rigorózní práce, obhájené na Fakultě humanitních studií Univerzity Karlovy v roce 2007).

35 Zejména v počátcích televizního vysílání bylo pořízení televizoru v Československu velmi nákladnou záležitostí.

36 Blíže viz VOLNÁ, Kamila: *Krajský výbor Československé společnosti pro šíření politických a vědeckých znalostí v Ostravě v letech 1952–1965* (rukopis diplomové práce, obhájené na Filozoficko-přírodovědecké fakultě Slezské univerzity v Opavě v roce 2009).

V televizi se od samého počátku těšily velkému zájmu diváků přenosy ze sportovních utkání. Běžnou praxí, hlavně v počátcích vysílání, byly návštěvy v rodinách šťastných vlastníků televizorů za účelem sledování programu. Snímek pochází z časopisu *Sportovní sláva* (1955, č. 1).

zahájena kampaň za odstranění „nevkusné“ lidové zábavy, s jejíž pomocí měly být usměrněny nejrůznější druhy tradiční lidové zábavy v duchu takzvané demokratizace.³⁷ Zábava a volný čas se přitom stávaly nedílnou součástí „budovatelského úsilí“ – měly sloužit k „načerpání nových sil k další práci“ a motivovat k lepším pracovním výkonům.³⁸ (S tímto pojetím se setkáváme i v úspěšné pohádce *Pyšná princezna* z roku 1952, v níž postava krále Miroslava prohlašuje: „Čím více lidí je na práci, tím více času zbývá na zábavu.“) Kromě vymezení nových vzorů zábavy státní orgány v roce 1949 přistoupily k přímé likvidaci soukromých provozovatelů podniků lidových zábav a k jejich převodu do zestátněných či komunálních podniků.³⁹ Tento proces byl v zásadě ukončen až na sklonku padesátých let.

37 Viz KNAPÍK, Jiří: *Únor a kultura: Sovětizace české kultury 1948–1950*. Praha, Libri 2004, s. 310–312.

38 Srv. např. *Kulturní práce*, roč. 4, č. 20 (1949), s. 8.

39 Státní orgány rozlišovaly v oblasti lidové zábavy „programové podniky“ (cirkusy, varieté, artistické produkce) a „zábavné podniky“ (tzv. lidovou technickou zábavu).

I v případě organizované zábavy se „nový styl socialistického života“ měl prosazovat hlavně podporou kolektivních zábavních programů (zejména estrád), často pořádaných za alespoň částečné spoluúčasti samotných pracujících. Důležitou roli přitom hrály národní výbory (prostřednictvím osvětových besed), masové organizace a Hudební a artistická ústředna, která od roku 1950 (pod výmluvným heslem „Po staru se nelze ani bavit“) pořádala školení estrádních umělců, ale také kurzy pořadatelů lidových zábav.⁴⁰ Vedle trávení volného času zábavou ve větších kolektivech se těšily podpoře i takzvané malé formy lidové zábavy; jednalo se zejména o provozování společenských her ve veřejných prostorách. Kromě deskových her (šachy, dáma, halma, domino) k nim patřilo například sestavování hlavolamů. Naopak s velkou nedůvěrou až odmítáním se potýkaly karetní hry,⁴¹ což samozřejmě souviselo s celkově negativním přístupem režimu k hazardu jako nepřipustnému způsobu zmnožování majetku.⁴² To se koneckonců odrazilo také v problematickém postavení sázení a loterií v prvním období komunistického režimu. Obecně lze říci, že tyto aktivity začaly být částečně tolerovány v období takzvaného nového kurzu.

Zajímavé místo připadlo v oblasti zábavy šachům. Podle sovětského vzoru začala být zdůrazňována kulturněosvětová role této hry, jejímž prostřednictvím se mohli sdružovat zaměstnanci podniků, občané měst a obcí všech generací a profesí; šachovnice proto měly být k dispozici všude, kde se shromažďovali lidé, zejména v klubech osvětových besed a závodních klubech ROH. Zvláště iniciativně se na propagaci šachové hry už od roku 1945 podílelo Revoluční odborové hnutí. Masové rozšiřování šachu na půdě odborů dokonce konkretizoval cíl „vychovat“ v šachových klubech do roku 1953, tedy během prvního pětiletého plánu, padesát tisíc činných šachistů a další tisíce příležitostných zájemců.⁴³ Od tohoto přístupu se ovšem právě v roce 1953 začalo upouštět; po zřízení šachové sekce Státního výboru pro tělesnou výchovu a sport (předchůdce Československého svazu tělesné výchovy) přestalo být šachové dění součástí kulturněosvětových snah a vplynulo mnohem přirozeněji do oblasti tělovýchovy a sportu. Od poloviny padesátých let také ustávala dřívější honba za co nejvyšším počtem šachistů a důraz se přenesl opět na kvalitu šachové hry.

40 Viz DUMEK, Josef: Lidová zábava a osvěta, 2. In: *Osvětová práce*, roč. 4, č. 49–50 (1949), s. 14; TÝŽ: Pokyny pro uspořádání kursů pořadatelů lidových zábav. In: *Tamtéž*, č. 53–54, s. 21; DROZDOVÁ, Vlastimila: Po staru se nelze ani bavit. In: *Tamtéž*; NAUŠ, J.: Hudební a artistická ústředna všem pracujícím. In: *Tamtéž*, roč. 5, č. 17 (1950), s. 210.

41 DUMEK, Josef: Malé formy lidové zábavy. In: *Tamtéž*, roč. 6, č. 41 (1951), s. 835.

42 Nechuť k hazardním hrám však trvala i v pozdějším období – není náhoda, že nekalý způsob obživy charakterizující příživnictví reprezentovala v Trestním zákoně (č. 140/1961 Sb.) prostituce a opatrování prostředků prostřednictvím hazardních her (paragraf 203).

43 Viz KOTTNAUER, Čeněk: Šach v osvětě. In: *Československý šach*, roč. 43, č. 4 (1949), s. 49 n.; POKORNÝ, Amos: *Pět hodin šachu*. Praha, Práce 1950. V této souvislosti je třeba zmínit také paměti Ludka Pachmana *Jak to bylo* (Bělá pod Bezdězem, Aqua Alba 2001).

Svébytný typ kulturního trávení volného času představovala vnitřně značně diferencovaná *zájmová činnost* občanů, částečně také podněcovaná a finančně podporovaná státem. Rychlý rozvoj organizované zájmové činnosti po druhé světové válce přitom můžeme považovat za jeden ze znaků přechodu k moderní konzumní společnosti; zejména od poloviny padesátých let byl pak její rozmach spjat s jakousi renesancí střední třídy. Do té doby ovšem zájmovou činnost do určité míry deformovaly ideologické výstřelky spjaté s počátky režimu; i zde zaznamenáváme především umělé prosazování principů kolektivismu, nadměrné zdůrazňování takzvané lidovosti a sepětí s lidovými tradicemi, které se uplatňovalo zejména v případě zbytnělého „hnutí“ lidové umělecké tvořivosti. Velký důraz se kladl na vlastní uměleckou činnost, ať již se jednalo o ochotnické spolky, dělnické básníky a spisovatele či závodní orchestry.⁴⁴ Poúnorový koncept zájmové činnosti naopak tvrdě odmítal propojování individuálních zájmů s kumulací majetku, což se týkalo zejména tradičních forem sběratelství, jako byla numismatika či filatelie; tento odpor se zmírňoval až koncem padesátých let. Podporu naopak získávala filumenie, tedy sbírání nálepek ze zápalkových krabiček, která splňovala dobově typické požadavky na finančně nenáročné sběratelství.⁴⁵ Obecně přitom stále platilo, že režim preferoval ty zájmy občanů, které rozvíjely jejich znalosti (kromě oborů přírodních věd a technických dovedností to byla historická vlastivěda a umění) a současně formovaly pozitivní vztah k socialistické společnosti, takzvanému socialistickému vlastenectví a internacionalismu. Z toho důvodu například po krátkou dobu počátkem padesátých let blokoval rozvoj esperantismu a naopak podporoval Lidové kurzy ruštiny, jež tehdy probíhaly v masovém měřítku.

Také v zájmové činnosti se negativně odrazilo překotné administrativní rušení obrovského množství spolků, jež tvořily její přirozenou základnu. Napříště ji zastřešovaly zejména masové organizace (Revoluční odborové hnutí, Československý svaz mládeže) a osvětové instituce. Na platformě závodních klubů ROH a osvětových besed již krátce po roce 1948 působily nejen zmíněné šachové kluby, ale i soubory divadelních ochotníků, kluby fotoamatérů, hádankářů a křížovkářů, dále kroužky sběratelů různého zaměření, akvaristé, rybářské kroužky a řada dalších aktivit. Do poloviny padesátých let ovšem státní orgány nestanovily jednoznačné organizační formy pro zájmové činnosti s určitým hospodářským zázemím, tedy pro chovatele drobného zvířectva, rybáře, zahrádkáře a včelaře. Vedle takto orientovaných zájmových kroužků při závodních klubech ROH totiž stále působily i tradiční spolky (například v roce 1955 vedle sebe existovaly rybářské kroužky

44 Poslední příklad zachycuje již připomínaná komedie *Hudba z Marsu*. Příznačnou postavou snímku je v dané souvislosti hudební skladatel a umělecký poradce závodního orchestru Harry Karas (Oldřich Nový), který se jako umělec ve styku s lidem znovu nalézá a cítí se společensky užitečný. Umělecké patronáty nad okresy a podniky se staly běžnou praxí.

45 K tomu viz KNAPÍK, Jiří: „Duch Ženevy“ a filatelie v Československu: Mezinárodní výstava poštovních známek PRAGA 1955. In: *Kuděj*, roč. 11, č. 2 (2009), s. 4–29.

Oběžník

ODBORU SBĚRATELŮ ZÁPALKOVÝCH NÁLEPEK ŽEŘOH·TIBA-ZÁLABÍ
VE DVOŘE KRÁLOVÉ n.L.

PŘÍLOHA ZÁVODNÍHO ČASOPISU „*BUDUJEME ZÁLABÍ*“

Cesta k ozdravení našeho sběratelství.

V prvním čísle našeho "Oběžníku" jsme psali o akci sběratelů v Příbrami. Těm se skutečně podařilo prošlapat pěšinku, vedoucí k bezplatnému získávání novinek zápalkových novinek.

Dnes již dostávají novinky pro své členy zdarma. Podobně i sběratelé v Písku, i my ve Dvoře Králové n. Lab.

Stalo se tak díky neúnavnému úsilí příbramských, ale hlavně pochopením rozhodujících činitelů na ministerstvu příslušného resortu i pracovníků n.p. Orbis.

Děkujeme jim všem jménem všech sběratelů, za umožnění i vyjasnění cesty, vedoucí k ozdravení poměrů v našem sběratelství.

Jiří Šperk:

Nové úkoly sběratelských kroužků.

Téměř všichni sběratelé zápalkových nálepek, kterým se dostalo do rukou první číslo tohoto oběžníku, přivítali práci Odboru sběratelů zápalkových nálepek ve Dvoře Králové jistě s porozuměním. Vždyť se zde znovu vyskytuje možnost, že sběratelé budou pravidelně informováni o všem, co se děje ve filumeni naší i zahraniční.

- 9 -

Jednou ze zájmových činností, které si získaly v padesátých letech oblibu pro svou nenákladnost, byla filumenie, sběratelství nálepek z krabiček od zápalek. Kroužky filumenistů vznikaly na pracovištích a vydávaly si i své tiskoviny, jak o tom svědčí tato příloha závodního časopisu z podniku Tiba-Zálabí ve Dvoře Králové (foto ze soukromého archivu)

ROH, lidové rybářské spolky a pražská Jednota rybářů).⁴⁶ Zastřešující „jednotné“ zájmové svazy s celorepublikovou působností byly zakládány až v dalších letech.

Zvláštní odvětví zájmové činnosti představovaly aktivity spjaté s výchovou k brannosti. Na jedné straně je komunistický režim podporoval jako zvlášť „uvědomělý“ projev loajality, na straně druhé nemohl neusilovat o důslednou kontrolu všech dovedností civilních osob, které se dotýkaly obrany státu. Nejprve tedy byl (roku 1949) rozpuštěn Svaz brannosti, který v roce 1951 nahradil Svaz pro spolupráci s armádou (Svazarm). Sdružovali se v něm například motoristé a motocyklisté, sportovní letci, radioamatéři, letečtí modeláři nebo kynologové. Určitou organizační neujasněností procházela také tělovýchova; Československý svaz tělesné výchovy vznikl až v roce 1956.

Navzdory všem diskontinuitním tendencím (v hodnotovém, organizačním i personálním ohledu) si však v prvním poválečném desetiletí zájmová činnost udržela statut důležité součásti kulturního zázemí české společnosti. Projevilo se to mimo jiné relativně stabilním financováním v nových organizačních podmínkách a vydáváním řady specializovaných časopisů, nebo alespoň interních bulletinů.⁴⁷ V tomto smyslu se jí také v některých konkrétních oborech podařilo uhájit či získat vynikající pozice přinejmenším ve středoevropském měřítku. Z tradičních oborů uvedme alespoň hnutí hádankářů a křížovkářů nebo filatelii, která si od poloviny padesátých let opět začala dobývat mezinárodní renomé. Z nových oborů nelze opomenout výsledky českého (zejména leteckého) modelářství, ale i činnost desítek filumenistických kroužků, k nimž se tehdy hlásilo několik tisíc sběratelů.

Požadavek kulturního trávení volného času bylo možné vztáhnout nejen na dobu odpočinku po práci během všedních dnů, ale také na dobu dovolených. Obecně je možné říci, že komunistický režim usiloval o to, aby i dobu *sezonní dovolené* vyplňovala nejen fyzická relaxace, ale také vhodné formy sebezvzdělávání a poznávání, jež podrobněji rozpracovávala státní osvětová politika. Tento zájem odrážel například dobově typický přístup k využívání hradů, zámků a dalších památek, které nabízely mimo jiné ideální možnosti zprostředkovat širokým vrstvám ideologickou interpretaci národních dějin a podobně.⁴⁸ Ačkoli první kroky k otevření hradů a zámků

46 Viz *Všeodborový archiv Českomoravské komory odborových svazů*, Praha (VOA), f. Ústřední kulturně-propagační oddělení ÚRO, karton (k.) 151, inventární jednotka (inv. j.) 142.

47 Z klasických oborů uvedme např. časopisy *Filatelie*, *Numismatické listy*, *Československý šach*. Předválečnou tradici měly také *Hádanka a křížovka* (vycházela od roku 1949, po zrušení několika spolkových periodik), *Elektronik – Radioamatér* (1948–1951, poté *Amatérské radio*) či *Akvaristické listy* (do roku 1951, pak od roku 1958 *Akvárium a terárium*). Od roku 1950 vycházel *Letecký modelář* (od roku 1963 pod názvem *Modelář*), od roku 1961 také *Železniční modelář*. Řadu aktivit na bázi Svazarmu podchycoval od roku 1953 *Obránce vlasti*. Závodní kluby ROH vydávaly řadu zpravodajů pro filumenisty.

48 Viz KNAPÍK, Jiří – ŠOPÁK, Pavel: „Procházel místnostmi, ze sešitu četl a rukama ukazoval...“ Státní hrady a zámky v letech 1948–1960. Mezi vědou a dovolenou. In: *Acta historica Universitatis Silesianae Opaviensis*, roč. 3, č. 3 (2010), s. 197–209.

Závodní klub národního podniku Solo - odbor filatelie - v Sušici

pořádá ve dnech 23. a 24. května 1953
v Sokolovně v Sušici

I. výstavku zápalkových nálepek

P O Ř A D: V sobotu dne 23. května o 16. hodině
ZAHÁJENÍ VÝSTAVY v Husově sále Sokolovny
Večer o 20. hodině bude uspořádána v sále Domu zdravotní péče ly Solo
přednáška Sirkářská nálepka (Vznik, vývoj a poslání)
Přednáší a. František Kodl z Prahy.
V neděli dne 24. května bude
VÝSTAVA OTEVŘENA po celý den od 9. hodiny ráno do 19. hodiny večer.

Vstupné na přednášku: dobrovolný režijní příspěvek, na výstavku Kčs 5—,
děti v průvodu rodičů, nebo učitelů Kčs 1—

Přijďte se podívat na první výstavku tohoto druhu v Československu. Uvidíte zajímavé exponáty nálepek nejen sušických, ale i nálepek jiných závodů. Dále nálepky japonské, indické, ze zemí lidové demokratických a téměř ze všech států světa.

ZCT-94-53

První výstava zápalkových nálepek se konala v květnu 1953 v Sušici a uspořádal ji Závodní klub ROH národního podniku Solo Sušice, dominantního výrobce zápalek v Československu (foto ze soukromého archivu)

veřejnosti byly podniknuty už v roce 1949, výraznější zájem na jejich zpřístupňování stát projevil o něco později, v roce 1952 po reorganizaci systému památkové péče a zvýšení role národních výborů. I v tomto případě je však třeba poukázat na vliv politických změn při vyhlášení takzvaného nového kurzu v roce 1953. Další výrazný předěl pak tvoří druhá polovina padesátých let. S postupným rozmachem turismu, podporou zejména závodní rekreace ROH a rozvojem automobilismu se výpravy za památkami stávaly jednou z výrazně propagovaných součástí nového „socialistického životního stylu“. Zvýšený zájem přitom režim projevoval o kvalitu a ideovou spolehlivost průvodců na hradech a zámcích. Právě průvodci se setkávali po celá padesátá léta s permanentní kritikou odpovědných orgánů.

Tuzemské rekreační pobyty pracujících-odborářů už od roku 1945 zajišťovalo Revoluční odborové hnutí. Tyto pobyty se postupně v následujících desetiletích staly jednou z hlavních forem kulturního vyžití organizovaného jednotnými odbory, jež se významně podílely na provozování a budování zotavoven v turisticky vyhledávaných lokalitách. Poměrně rychle se vyprofilovaly dva základní typy rekreačních pobytů ROH pro dospělé, a to výběrová rekreace ROH a závodní rekreace. Do konce padesátých let měly výběrová rekreace specifický charakter, neboť byly poskytovány vybraným zaměstnancům pouze jako odměna za pracovní výkon, takže se

jich nemohli účastnit rodinní příslušníci; každoročně bylo na tyto pobyty vysíláno okolo čtvrt milionu rekreantů. Výběrové rekreace ROH se vyznačovaly tím, že pro rekreanty byl zajišťován zvlášť určenými referenty (nepovinný) celodenní kulturní a sportovní program; nejčastěji se jednalo o organizované pěší túry, sportovní hry, kulturní představení, taneční večery, promítání filmů, besedy se sportovci, umělci, členy horské služby, lesníky (výjimkou nebyly ani diskuse samotných rekreantů). Naopak závodní rekreace zajišťovaly jednotlivé podniky ve vlastních rekreačních zařízeních. Narozdíl od výběrových rekreací se pro účastníky společný program zpravidla nepřipravoval, záleželo pouze na rekreantech, zda budou volný čas trávit individuálně nebo se domluví na kolektivních aktivitách (pěších túrách, kulturních programech a podobně). Pro tyto případy zde působil programový referent. Relativně masových měřítek však odborové rekreace dosáhly až v šedesátých letech.⁴⁹

Volný čas dětí a mládeže

Mimořádný zájem komunistický režim projevoval o děti a mládež. Tuto věkovou skupinu totiž vnímal jako nejsnáze manipulovatelnou a přístupnou nově prosazovanému systému hodnot. Ústy veřejných činitelů označoval při každé vhodné příležitosti nastupující generaci za jakousi avantgardu socialismu, v podstatě nezatíženou neblahým „dědictvím kapitalismu“. Jednoznačná byla přitom tendence vytvářet generačně oddělené formy trávení volného času, zvlášť pro dospělé a zvlášť pro děti.⁵⁰ Veškerý volný čas dětí byl přitom chápán jako potenciální prostor pro přípravu na „budovatelské poslání“. Je zajímavé, že režim zpočátku neváhal i v tomto případě užívat „třídní“ kritéria, když dělnickou mládež vyhlášoval za elitu mladé generace.⁵¹

Politizace však děti a mládež jako skupinu obyvatelstva zasáhla již v předúnorovém období. Nejviditelnější spory se vedly tehdy o jejich organizační podchycení, na něž si vedle Svazu české mládeže dělал nárok i Junák, Sokol a Orel. Ostře diskuse o charakteru (a tudíž i určitém ideovém rázu) zájmové činnosti dětí přitom naznačovaly další směr vývoje. Zmiňme na tomto místě alespoň polemiky o profilu tehdy nejoblíbenějšího týdeníku *Vpřed*, který byl (nikoli pouze z radikálně levicových pozic) kritizován za údajnou podbízivost a pokřívání vkusu mládeže.⁵²

49 VOA, f. Předsednictvo ÚRO, k. 75, inv. j. 420; též VEVEŘKOVÁ, Hana – HRDINA, Miroslav: *Závodní rekreace ROH*. Praha, Práce 1964; LABSKÁ, Helena: *Cestování jako alternativa trávení volného času v 60. letech 20. století v Československu* (rukopis diplomové práce obhájené na Vysoké škole ekonomické v Praze v roce 2008).

50 Zejména na konci 40. a na počátku 50. let se projevovaly silné snahy převést výchovu dětí a mládeže z rodin do internátního prostředí. Vzorem byly některé myšlenky sovětských pedagogů.

51 Srv. VOA, f. Organizační oddělení ÚRO, k. 55, inv. j. 233, Celostátní konference dělnické mládeže 1948.

52 Viz PÍREK, Zdeněk: *Čtenářské kluby Jaroslava Foglara*. Brno, Delfin 1990, s. 120–131.

S únorem 1948 pak do dětského světa vtrhly poměrně agresivní projevy státní ideologie; její největší nápor lze zaznamenat na přelomu čtyřicátých a padesátých let. Jako univerzální vzory hrdinů byli dětem a mládeži předkládáni Pavel Morozov a Julius Fučík, kteří naplňováním socialistických ideálů prostoupili veškeré své aktivity a obětovali jim i svůj život. Tento idealizovaný obraz pak rozvíjela řada literárních postav, zejména sovětské literatury (například *Timur a jeho parta* Arkadije Gajdara), které provázely děti formou povinné školní četby.

Jednoznačný *aktivismus* dětí a mládeže, jehož podněcovatelem a garantem se měl stát zvláště „jednotný“ Československý svaz mládeže a jeho Pionýrská organizace, ztělesňovaly patrně nejvíce akce typu „Mládež vede Brno“ (1949–1950) a stavby mládeže, svými kořeny spočívající ještě v době předúnorové.⁵³ Účast na stavbě mládeže byla považována za ideál trávení volného času o prázdninách, jak o tom mimo jiné svědčí násilné skloubení tohoto motivu s velmi oblíbeným kresleným seriálem o Rychlých šípech v posledních dvou číslech tehdy zastavovaného časopisu *Vpřed*.⁵⁴ Účast na různých brigádách se předpokládala nejenom u dospívajících, ale často i u dětí školního věku, které se podílely například na sběru takzvaného amerického brouka, tedy mandelinky bramborové.⁵⁵

Postupné zmírňování ideologických faktorů, jež měly ovlivňovat volný čas dětí a mládeže, lze pozorovat až kolem poloviny padesátých let. Spíše však můžeme hovořit o odstraňování výstřelků z předchozího období, neboť režim stále zřetelně deklaroval zájem kontrolovat a ovlivňovat veškerou zájmovou činnost dětí i mládeže. Právě v této době, v únoru 1956, přijal Ústřední výbor KSČ usnesení „O celostátně řízených akcích na úseku práce s dětmi“, považované za základní směrnici k organizované mimoškolní činnosti dětí. V souvislosti s otevřením tématu volného času dospělých (rodičů) na konci padesátých let a s postupnou modernizací života pak začala být formulována nová východiska i pro nejmladší generaci. Svou roli přitom hrála i proměňující se věková struktura členstva komunistické strany a z ní vyplývající větší ostražitost vůči možnému radikalismu mládeže.

Významný nástroj k ovlivňování volného času dětí a mládeže představovala přirozeně *škola*, kterou stranické dokumenty chápaly jako hlavního činitele v „zápasu o duši nejmladší generace“. Celý proces vzdělávání dětem vštěpoval nové hodnoty, učil je uplatňovat nejen ve škole, ale zejména při pestré mimoškolní činnosti.

Důležitou roli v tomto procesu sehrávala masová čtenářská akce Fučíkův odznak, zahájená na podzim 1949 a probíhající s určitými úpravami i v následujících

53 Viz NA, f. 1532 (Odborová komise ÚV KSČ a Odborové oddělení ÚV KSČ 1945–1957, původní označení fondu 40), sv. 15, arch. j. 228; BARTOŠ, Josef: *Československý svaz mládeže v letech 1945–1955*. Praha 1958, s. 99–102; PERNES, Jiří: *Mládež vede Brno: Otto Šling a jeho brněnská kariéra (1945–1950)*. In: *Soudobé dějiny*, roč. 11, č. 3 (2004), s. 45–60.

54 Viz *Vpřed*, roč. 3, č. 44 a 45 (1947–1948).

55 Srv. FORMÁNKOVÁ, Pavlína: *Kampaň proti „americkému brouku“ a její politické souvislosti*. In: *Paměť a dějiny*, roč. 2, č. 1 (2008), s. 22–38.

desetiletích.⁵⁶ Také občanská výchova měla školní mládeži vyložit zásady nové „socialistické morálky“; děti se tyto zásady učily uplatňovat i v rámci třídní samosprávy, a je charakteristické, že měly být přenášeny i mimo školu v duchu upevňování vazeb školy s praktickým životem. Při ovlivňování *mimoškolní činnosti* spolupracovaly školy zvláště s Československým svazem mládeže a jeho Pionýrskou organizací, které brzy po únoru 1948 získaly monopol na sdružování mládeže a dětí, popřípadě s tělovýchovnými a osvětovými institucemi. Cílem bylo vyplnit veškerý volný čas dětí po celý týden, včetně neděl i svátků, „kulturním a radostným kolektivním životem, který upevňuje jejich zdraví a bude mít příznivý vliv na vztah dětí ke škole a učení, k pionýrské organizaci a k prohlubování lásky k vlasti“.⁵⁷ Na druhé straně se však míra ideologizace v jednotlivých aktivitách značně lišila, přičemž ji významně ovlivňovala osoba dospělého vedoucího (či vedoucí).

Do druhé poloviny padesátých let se v českých zemích vyvinuly nové specifické formy zábavy a možnosti organizovaného trávení volného času. Utvářely se podle výše uvedených principů s přizpůsobením domácím tradicím, ale často také jako sovětský import. Společným jmenovatelem řady volnočasových aktivit dětí a mládeže bylo *kolektivní pojetí zábavy a vzdělávání, masovost zájmových činností*. Zejména v prvních poúnorových letech se úspěchy tohoto pojetí dokládaly statistickými čísly, což vedlo až k vynucování účasti na podobných akcích a ke zjevné samoúčelnosti, jež byla později (od roku 1952) oficiálně podrobována kritice.

„Vesnice mladých“ ve Vratimově, odkud v letech 1949–1952 každodenně vyrážely na ranní a odpolední směnu tisíce mladých lidí na stavbu Nové hute Klementa Gottwalda v Ostravě, jedné z hlavních „staveb mládeže“

56 O Fučíkově odznaku podrobně viz BAUER, Michal: *Ideologie a paměť: Literatura a instituce na přelomu 40. a 50. let 20. století*. Jinočany, H&H 2003, s. 186–214.

57 O celostátně řízených akcích na úseku práce s dětmi: Usnesení z 9. února 1956. In: *Od X. do XI. sjezdu: Usnesení a dokumenty ÚV KSČ*. Praha, Státní nakladatelství politické literatury 1958, s. 209.

Typickým příkladem se stala Soutěž tvořivosti mládeže, která začala svou historii psát již krátce před únorem 1948 na půdě Českého svazu mládeže; v jejím rámci se prezentovaly nejrůznější umělecké kroužky, ale také mládežnické pracovní kolektivy. Právě porušování dobrovolnosti v zájmové činnosti a její přílišné usměrňování ostře kontrastovalo s předúnorovým obdobím, kdy se (od roku 1946) začal opět úspěšně rozvíjet fenomén čtenářských klubů, jejichž činnost přerušila nacistická okupace. Zejména zmíněný časopis *Vpřed* dokázal touto myšlenkou oslovit značnou část mládeže a nadchnout ji poetikou přírody, kamarádství a dobrodružství. Idea čtenářských klubů však byla do roku 1950 potlačena a nové aktivity je dokázaly v jejich spontánnosti jen stěží nahradit.

Zajímavý pokus o vytvoření *nového typu zábavy* mládeže představovaly „hrátky“ a „mevra“. Jednalo se o formu estrádního programu, v němž byl požadavek kolektivního pojetí naplněn tím, že jeho účastníci se neomezovali na roli pasivních diváků, ale sami se během programu zapojovali do pestrého pásma tvořeného hudbou, tancem, zpěvem, satirickými scénkami, kvízy, soutěžemi a podobně. „Hrátky“ zaznamenaly největší rozmach na přelomu čtyřicátých a padesátých let a po určitém útlumu byly jako „Hrátky mládeže“ znovu pořádány a propagovány od poloviny padesátých let.⁵⁸ „Mevra“, zábavní večery s kulturním programem, pak těžila z úspěchu mezinárodní výstavy rozhlasu konané v Československu na jaře 1948.⁵⁹

Mimoškolní činnost dětí však kromě zábavy zahrnovala i celou škálu jiných, převážně edukačních aktivit. Důležitou roli zde začaly plnit nově zřizované *školní družiny* s řadou *zájmových kroužků*,⁶⁰ které měly za cíl rozvíjet v dětském kolektivu zájem o technickou a uměleckou tvořivost. K organizovanému volnému času dětí v padesátých letech náležel také sport, chápaný jako předstupeň náročnější branné přípravy, pravidelné kampaně ve sběru odpadních surovin, dodávající mladé generaci iluzi podílu na podpoře národního hospodářství, nebo pěstitelství na školních pozemcích. Jen pomalu se od poloviny padesátých let (náhradou za zaniklého Junáka) prosazoval zájem o poznávání volné přírody a turistiku.

Možnosti trávení volného času dětí samozřejmě ovlivňovaly *rozdíly městského a venkovského prostředí*. Navzdory oficiálně prosazovanému trendu se život na venkově přibližoval městským vymoženostem jen pozvolna a nárazově (putovní kina, televize, pestrost kulturních akcí, motorizace). Hlavní snaha komunistického režimu, ovšem jen s velmi omezeným úspěchem, se zde upínala na odpoutání venkovských dětí od církevních tradic a zvyků. Mezi první kroky v tomto směru patřily

58 Reprezentativní ukázkou činnosti „hrátek“ zachycuje cyklostylovaný časopis *Hrátky*. Dále srv. Lh: *Hrátky mládeže*. In: *Osvětová práce*, roč. 10, č. 2 (1955), s. 30.

59 Srv. ŠEVČÍK, Jindra: Dělali jsme malé MEVRO. In: *Tamtéž*, roč. 4, č. 6 (1949), s. 8 n.; Estrády při konferencích. In: *Kulturní práce*, roč. 3, č. 19 (1949), s. 2.

60 Viz Družiny školní mládeže. In: *Naše domácnost*, roč. 6, č. 12 (1951), s. 178. Dobově specifickou formou se staly tzv. mičurinské kroužky; pod tímto ideologicky podbarveným názvem se však v některých případech skrývaly běžné přírodovědné kroužky.

Popularizace mládežnických folklorních souborů patřila k charakteristickým rysům budování komunismu a účast v nich byla velmi žádoucí formou trávení volného času mládeže. Tento obraz „šťastného mládí“ pochází z filmu režiséra Vladimíra Vlčka Zítřka se bude tančit všude z roku 1952. Na scénáři se podílel tehdy velmi oblíbený básník Pavel Kohout, který napsal i text k ústřední písni filmu

zákazy provozovatelům podniků lidové technické zábavy navštěvovat církevní slavnosti během celého roku.⁶¹ Další úsilí se potom soustředilo na vybudování tradic nových slavností, jež svými termíny konkurovaly církevním svátkům; k tomu byly využívány všechny dostupné kulturněosvětové nástroje, nejnověji třeba kolektivní sledování televize v klubech. Například od roku 1956 měly být do několika dnů (od 1. až do 10. června) rozprostřeny slavnosti spojené s Mezinárodním dnem dětí (slaveným od roku 1950), což mělo zabránit účasti rodin s dětmi na slavnostech Božího těla. Od poloviny padesátých let pak komunistické vedení cíleně prosazo-

61 Viz KACÍŘ, Petr: Lidová technická zábava na severní Moravě a ve Slezsku v letech 1948–1960. In: *Acta historica et museologica Universitatis Silesianae Opaviensis*, č. 3. Opava, Slezská univerzita Opava 1997, s. 236.

valo, aby televize zařazovala v neděli dopoledne (v době nedělní mše) pořady pro děti a mládež; vznikla tak tradice platná v podstatě dodnes.⁶² Jestliže v českém prostředí tyto kroky byly víceméně úspěšné, například v sousedním Polsku podobný konkurenční souboj komunistické moci s mnohem silnější katolickou vírou byl daleko komplikovanější.⁶³

Ze sezonního hlediska bylo pro režim náročné především letní, prázdninové období, pro něž se možnosti organizovaného volného času teprve vyvíjely. Československý svaz mládeže i národní výbory měly pro děti ve městech zajišťovat sérii celodenních kolektivních činností, zejména vycházky, sportovní soutěže, táborové ohně, karnevaly, estrády, hry, dětská filmová představení, exkurze do zemědělských družstev, státních statků a traktorových stanic. Od padesátých let se pak začal rozvíjet fenomén letních *pionýrských táborů*.

Až do poloviny padesátých let se v Československu uplatňoval systém takzvané jednotné letní dětské rekreace. To znamenalo, že děti, zejména z měst a průmyslových oblastí, odjížděly na tábory ve skupinách, které se překrývaly se základními pionýrskými kolektivy ve školách. Organizaci letních táborů přitom zajišťovaly národní výbory. Například v roce 1951 se pionýrských táborů účastnilo asi tři sta tisíc dětí, z toho dvě třetiny v českých zemích. Tento centralizovaný systém se však ukázal jako velmi náročný pro státní správu a také nákladný pro státní rozpočet, proto došlo k jeho zásadní změně.⁶⁴ Vláda v září 1955 rozhodla, aby pořadatelsví dětských letních táborů převzaly společenské organizace, především však Revoluční odborové hnutí. Do provozu táborů tak byly vtaženy finanční fondy jednotlivých podniků a mnohem více se začalo využívat dobrovolné práce rodičů jako táborových pracovníků. Československo tak částečně aplikovalo systém uplatňovaný již v některých státech sovětského bloku, zejména v Německé demokratické republice, Polsku a v Sovětském svazu,⁶⁵ přičemž pionýrské tábory se stávaly jakousi obdobou rekreace pro dospělé, kterou rovněž zajišťovaly jednotné odbory. Proto se o nich

62 O celostátně řízených akcích na úseku práce s dětmi, s. 210 (viz pozn. 57).

63 Velký střet v Polsku v tomto ohledu vyprovokoval 1. máj 1949, který připadl na neděli (srv. OSEKA, Piotr: *Rytuały stalinizmu: Oficjalne święta i uroczystości rocznicowe w Polsce 1944–1956*. Warszawa, Trio 2006, s. 95–102).

64 VOA, f. Předsednictvo ÚRO, k. 75, inv. j. 420, záznam z jednání předsednictva ÚRO 18.8.1965. Krátce se organizace dětských táborů po roce 1955 dotkla Helena Labská v rukopisu diplomové práce *Cestování jako alternativa trávení volného času v 60. letech 20. století v Československu*, obhájené na Vysoké škole ekonomické v Praze roku 2008. Organizaci a pojetí pionýrských táborů pro roce 1948 zachycuje např. kolektivní práce *Jak vést tábory a zotavovny* (Praha, Československý svaz mládeže 1950) a sborník *Prázdniny pionýrů* (Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1952). Částečně je v něm již zachycena kritika tzv. formalismu při práci s dětmi, zejména při ideové výchově.

65 Viz *Pionýrské tábory ROH*. Praha, Práce 1957, s. 5. Prosazení sovětské koncepce pionýrských táborů měl u nás napomoci překlad sborníku *Pionýrský tábor* (Praha, Mladá fronta 1954), který byl v SSSR publikován o dva roky dříve.

„Zájem o hodnotnou knihu je živý na celém našem venkově,“ hlásal popisek k tomuto obrázku z časopisu Plníme plán (1951, č. 10). Četba „hodnotných knih“ patřila mezi preferované formy trávení volného času a vyrovnávání kulturních rozdílů mezi městem a venkovem mezi deklarované cíle komunistické kulturní politiky

často hovořilo jako o takzvané dětské odborové rekreaci. Společně s novými pořadateli se od roku 1956 změnil i postup při utváření dětských kolektivů na táborech; namísto školních pionýrských skupin jezdily děti na tábory provozované podnikem, u něž byl zaměstnán alespoň jeden z rodičů. Na táborech tedy vznikaly zcela nové kolektivy.

Zvláštní formou, dostupnou však jen velmi omezené skupině dětí, především z nových společenských elit, byla účast na mezinárodních pionýrských táborech v zahraničí. Tím nejslavnějším byl bezpochyby sovětský Artěk na Krymu, otevřený již v roce 1925. Výběrové mezinárodní dětské tábory se ovšem pořádaly i v Československu. Zaznamenáváme rovněž snahy o organizování volného času v době zimních prázdnin, zde ovšem byla odezva o poznání slabší.

Od poloviny čtyřicátých a během padesátých let se na formování volného času dětí a mládeže stále více podílela *média*. Na dřívější tradice mohl navázat rozhlas a dětský tisk. Vysílání rozhlasu pro školy, zavedené u nás již koncem dvacátých let, se stalo výnosem ministerstva školství z léta 1949 povinné pro školy prvního

a druhého stupně, nicméně zachovalo si nadále značné formální kvality. Obsahovou stránku samozřejmě poznamenávaly nároky režimu, vyjádřené již v učebních osnovách. Na ostatním vysílání spolupracovala redakce pro děti a mládež s Československým svazem mládeže a rozhlas tak částečně ovlivňoval práci pionýrských skupin. Od roku 1953 se začal vysílat samostatný publicistický pořad *Pionýrská jitřenka*. Umělecké vysílání kromě koncertů pro mládež (od roku 1952) reprezentovala zejména tradiční nedělní odpolední pohádka a sobotní, zpravidla dobrodružná, hra pro mládež. Zájmovou činnost rozvíjely cestopisné *Pohledy do světa* (od roku 1951), pořad *U táborového ohně* (od roku 1954) a vědeckotechnické vysílání (*Paprsek*). Dětskou tvořivost oficiálně podněcovaly i časopisy pro děti a mládež. Ani ty se však, zvláště na přelomu čtyřicátých a padesátých let, neubránily výrazné politické tendenci, která přispívala k dojmům strojenosti a neživotnosti mnoha zveřejňovaných textů;⁶⁶ jmenujme zde *Mateřídoušku* (od roku 1945), *Ohníček* (od roku 1950) a pro starší zejména *Vědu a techniku mládeži* (v letech 1947–1954 pod názvem *Mladý technik*). Počátkem padesátých let se začala u nás také intenzivně rozvíjet filmová tvorba pro děti, zastoupená nejen kreslenými, animovanými i hranými pohádkami, ale i náročnější dramatickou tvorbou. Zejména v oblasti filmové pohádky vznikla dodnes velmi úspěšná díla (*Pyšná princezna* z roku 1952, *Byl jednou jeden král...* z roku 1954). Zcela nově se k nejmladší generaci obracela televize; redakce dětských pořadů sice zpočátku hledala svou tvář, od roku 1955 však začal být pravidelně vysílán *Pionýrský měsíčník*, respektive *Pionýrské aktuality* a v únoru 1956 televize uvedla první televizní inscenaci pro děti, *Robinsonku* na motivy románu Marie Majerové.⁶⁷

Závěrečné poznámky

Oficiální propaganda poúnorového Československa chápala volný čas velmi specifickým způsobem, respektive přijímala tuto oblast života se značnými rozpaky. V souvislosti s budovatelským étosem „nové společnosti“ se snažila minimalizovat rozsah volného času tráveného mimo dohled oficiálních institucí a souběžně využít volný čas jako rezervoár ke zvyšování pracovní výkonnosti, zejména formou relaxace či sebevzdělání. Režimní složky výrazně preferovaly kolektivní trávení volného času, a dokonce pro ně vytvářely řadu nových forem.

Tento základní rámec se začal postupně proměňovat až kolem poloviny padesátých let. Se změnou ekonomických a sociálních priorit komunistického režimu do-

66 Nejnověji se této problematice věnuje Štefan Švec v rukopisu dizertační práce *Dějiny českojazyčných časopisů pro děti v letech 1850–1989*, obhájené na Fakultě sociálních věd Univerzity Karlovy v Praze v roce 2010 (210 s. + 2 sv. kartotéky a příloh v rozsahu 785 s.).

67 Viz JEŠUTOVÁ, Eva a kol.: *Od mikrofonu k posluchačům: Z osmi desetiletí Českého rozhlasu*. Praha, Český rozhlas 2003, s. 268–272; KÖPPLOVÁ, Barbara a kol.: *Dějiny českých médií v datech: Rozhlas, televize, mediální právo*. Praha, Karolinum 2003, s. 201.

Brigády na pomoc národnímu hospodářství, zvláště při sklizni zemědělských plodin a sázení lesních porostů, zůstávaly prakticky až do konce socialistického Československa jedním z oceňovaných a téměř nevyhnutelných způsobů trávení času mládeže (repro z fondů Státního okresního archivu v Děčíně)

šlo v roce 1956 ke zkrácení pracovní doby, dosud mimořádně dlouhé. Spolu s tím se mimo jiné objevila potřeba nového pojetí volného času ve společnosti a začalo se upouštět od některých ideologicky vypjatých představ v tomto směru. Vznikal tak určitý prostor pro individualizaci volného času, který – zvláště v souvislosti s markantním zvyšováním životní úrovně a s otevíráním západním vlivům, výrazně patrným od šedesátých let – nabýval postupně i konzumních forem. K těmto procesům přispívalo i šíření technických vymožeností mezi obyvatelstvem; máme na mysli především různé spotřebiče usnadňující práci v domácnosti (lednička, pračka, kuchyňský robot, vysavač), rozvíjející se motorismus či prostředky masové zábavy (televizor, magnetofon, přenosný tranzistor). Nutnost hledat nové přístupy k organizování volného času vedla zainteresované oficiální instituce k určité aktivizaci a k tomu, že začaly chápat občany i jako klienty, o něž musely mezi sebou soupeřit a tak obhajovat svou pozici v systému.

Zejména v případě mládeže lze konstatovat pozvolný ústup od politicky a ideologicky motivovaných volnočasových aktivit, což bylo často provázeno jejich naprostou formalizací a totálním vyprazdňováním jejich původního obsahu. Tento jev byl přitom více či méně patrný i v ostatních skupinách společnosti. Režimní složky sledovaly proces depolitizace, narůstající apatie a svérázného přizpůsobování oficiálně preferovaných forem volnočasových aktivit individuálním potřebám s neskryvanou nelibostí a snažily se mu všemožně čelit. Někdy však musely sáhnout i ke kompromisním variantám, více zohledňujícím zájmy jednotlivců. Ani tyto režimní složky přitom nezůstaly imunní vůči společenskému vývoji a jejich pohled na význam volného času v životě jednotlivce i společnosti se tak rovněž proměňoval.

Studie vznikla za podpory projektu Grantové agentury ČR č. 409/09/0326 „Volný čas v českých zemích 1957–1967“.